

Jelena Maksimović in Boris Kožuh

Etična načela v akcijskem raziskovanju

Povzetek: Kljub številnim razlikam med znanstvenimi področji sodobno znanstveno skupnost združuje en pomemben vidik: gre za spoštovanje etičnih načel in standardov v vseh fazah izvajanja raziskovalnih projektov. Vprašanja etike v raziskovalnem delu so v zadnjih desetletjih zaradi aktualnosti pritegnila pozornost znanstvene javnosti. Cilj analiziranih teoretičnih raziskav je bil preučiti etična načela in standarde v akcijskih raziskavah. Naša raziskava odgovarja na vprašanja etike pri načrtovanju in izvajanju akcijskih raziskav, preučuje vprašanja odnosa moči udeležencev, standardov etičnih odborov ter varstva zaupnosti, samostojnosti in dostojanstva udeležencev. Ciklični proces in sprotno operativno načrtovanje poteka akcijskega raziskovanja postavljata pred raziskovalce posebej zahtevne naloge, ko gre za spoštovanje etičnih načel. Spremembe, ki jih raziskovalci in udeleženci niso mogli predvideti, se dogajajo ves čas med raziskovanjem. Zato se akcijski raziskovalci soočajo s posebno zapleteno nalogo graditi zaupanje in sodelovanje z vsemi udeleženci, hkrati pa tudi prispevati k ustvarjanju moralnega in etičnega kodeksa ravnanja.

Ključne besede: etična načela, etični standardi, akcijsko raziskovanje

UDK: 37.012

Znanstveni prispevek

Dr. Jelena Maksimović, izredna profesorica, Univerza v Nišu, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, Cirila in Metodija 2, 18 000 Niš, Srbija; e-naslov: jelena.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

Dr. Boris Kožuh, zaslužni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, SI-1000 Ljubljana, Slovenija; e-naslov: boris@kozuh.net

Etika in znanstveno raziskovanje

Izraz etika označuje preučevanje morale, uporablja pa se tudi kot sinonim za moralno filozofijo. Moralna filozofija se ukvarja s teorijo morale in vprašanji, kako je treba živeti svoje življenje. Odločitev, kako se v neki situaciji vesti z moralnega ali etičnega vidika, ni preprosta zadeva. Moralne vrednote si lahko nasprotujejo in takrat govorimo o moralno-etični dilemi (Steffen 2016).

Pomembnost spoštovanja etičnih načel pri raziskovanju množic, ki jih sestavljajo ljudje, so opazili že pred leti (Jelsma in Clow 2005). Etična paradigma oblikuje vse faze raziskovalnega procesa, a hkrati značilnosti raziskav, ki se izvajajo, določajo značilnosti etičnih načel, ki jih bodo raziskovalci upoštevali pri svojem delu. Univerze in raziskovalni inštituti so vse bolj pozorni na etično razsežnost izvedenih raziskav, etični pregled je postal značilnost sodobne raziskovalne družbe. Postopek pregleda raziskovalne etike ima pomembno vlogo pri zmanjševanju škode ali preprečevanju kršenja pravic udeležencev. Po drugi strani pa ima etični pregled pomembno vlogo pri razvoju in opredeljevanju etičnih standardov v raziskovalnih projektih (Blake 2007).

Izraz raziskovalna etika se nanaša na široko paleto vrednot in standardov, ki pomagajo pri izvajanju ter urejanju znanstvene dejavnosti. Raziskovalna etika je sinonim za znanstveno moralo, smernice, ki urejajo etična vprašanja, pa določajo standarde in vrednote raziskovalne skupnosti. Seveda pa raziskovalna etika temelji na morali in etiki družbe kot celote. Institucije, ki pripravljajo bodoče raziskovalce, morajo poleg zagotavljanja metodološkega znanja o raziskovalnem procesu študentom zagotoviti tudi ustrezno usposabljanje iz raziskovalne etike (NESH 2016). Etična načela, na katerih temelji raziskovanje, lahko razdelimo na več kategorij: znanstvena veljavnost, ustrezno razmerje med tveganjem in koristjo, neodvisni pregled, privolitev na podlagi pravih in veljavnih informacij ter spoštovanje osebnosti udeležencev. Znanstvena veljavnost se nanaša na temeljni etični pristop k načrtovanju in izvajanju raziskav ter poročanju o ugotovitvah raziskav. Ustrezno razmerje med tveganjem in koristmi se nanaša na dejstvo, da morajo raziskovalci dokazati, da so tveganja pri izvedbi raziskave minimalna, koristi za znanstveno skupnost pa kar največje. Neodvisni pregled pomeni, da strokovnjaki, ki niso člani raziskovalne skupine, prevzamejo odgovornost za analizo raziskav in preverijo,

kako so izpolnjeni znanstveni in predvsem etični standardi. Spoštovanje osebnosti udeležencev je varovanje zaupnosti podatkov, ki jih sporočajo udeleženci raziskave, omogočanje udeležencem, da se umaknejo iz raziskave, kadar to želijo, in obveščanje udeležencev o pridobljenih rezultatih raziskav (Emanuel idr. 2000; Gelling in Munn-Giddings 2011).

Leta 1979 je v ZDA vladni oddelek za zdravje, izobraževanje in socialno varstvo¹ izdal poročilo,² v katerem so na prvo mesto postavili tri etična načela: spoštovanje oseb/udeležencev, zmanjšanje tveganj in povečanje koristi ter izogibanje družbeni neenakosti pri izbiri udeležencev (Artal in Rubenfeld 2017). Temeljna etična načela, ki se s tem spodbujajo, se nanašajo na vprašanja odgovornosti in solidarnosti (Kemp in Dahl Rendtorff 2008). Spoštovanje etičnih standardov ni preprosto dejanje, saj so merila, ki jih je treba izpolniti, zelo zapletena in zahtevna. Prav zaradi tega se pogosto pojavlja razhajanje med deklariranimi etičnimi standardi in njihovim izvajanjem v praksi (Tomašević in Jeličić 2012).

Moralne dileme obstajajo pri vseh vrstah raziskav in vsak raziskovalni projekt vključuje številne etične pomisleke in vprašanja, o katerih morajo razmišljati raziskovalci in nanje ustrezno odgovoriti. Etična načela veljajo za vse raziskave, ki se neposredno ali samo posredno izvajajo na ljudeh, in v tej luči zlasti za akcijske raziskave. Pri vseh raziskavah te vrste se sprva pojavlja moralna napetost, ki izhaja iz dejstva, da se od udeležencev pričakuje sodelovanje v dejavnostih, ki jih niso sami hoteli in niso v prvi vrsti osredotočene na njihovo neposredno korist. Raziskovalno etiko je mogoče obravnavati na dveh ravneh. Prva vključuje pridobitev predhodnega soglasja za sodelovanje v raziskavi, druga pa reševanje etičnih dilem, ki nastanejo v procesu izvedbe raziskave. Etična načela so se najprej oblikovala v biomedicini, v veliki meri zaradi raziskav nacističnih zdravnikov in hudih zločinov, ki so jih zagrešili na področju medicinskih raziskav.

Posebej je treba poudariti, da je v družboslovnih in humanističnih znanostih področje etike in morale zelo razvito. Razlog za to so bili pojavi neetičnosti v nekaterih raziskovalnih projektih in njihove škodljive posledice. Na tej podlagi so se razvili in začeli uveljavljati etična načela za snovanje raziskovalnih načrtov in postopki za potrjevanje raziskav, pri katerih so predmet raziskovanja ljudje. Etična vprašanja so ključna prвина vseh faz raziskovalnega procesa, že od orientacijske opredelitve raziskovalnega problema pa vse do objave rezultatov (Kranželić idr. 2016).

Spoštovanje etičnih načel in standardov je čedalje pomembnejša tema nasploh v akademskem svetu. Izobraževanje na univerzah ne sme biti usmerjeno samo na prenos znanj in veščin, temveč tudi na oblikovanje moralne in etične zavesti, ki prispeva k napredku celotne družbene skupnosti. Visoko razvite družbe so že zdavnaj prepoznale pomen etike v medosebnih odnosih, zlasti na področju vzgoje in izobraževanja. Razviti etični standardi lahko služijo kot vodilo za interakcije vseh udeležencev v izobraževalnem sistemu.

Mnogi etični izzivi, s katerimi se soočajo raziskovalci, so v praksi pogosto zanemarjeni (Brydon-Miller idr. 2006). Zelo pomembno je razumeti, da etična

¹ Department of Health, Education and Welfare.

² https://www.hhs.gov/ohrp/sites/default/files/the-belmont-report-508c_FINAL.pdf

vprašanja niso le delček raziskovalnega procesa ali celo vsebina zgolj ene njegove faze, temveč zahtevajo nenehno upoštevanje v vseh etapah raziskovanja (Reid in Brief 2009). Univerze in številna pedagoška strokovna združenja imajo kodekse ravnanja za raziskovalno delo, pa tudi organe, ki spremljajo etične vidike v raziskovalnih projektih in jih potrjujejo (Stuart 1998). Etična vprašanja in problemi seveda niso značilni le za raziskave, ki vključujejo otroke, temveč se nanašajo tudi na raziskave odraslih (Kirk 2007).

Ne glede na to, ali so udeleženci raziskave aktivni ali pasivni subjekti, morajo raziskovalci, ki izvajajo raziskavo, enako spoštovati vse posameznike, ki sodelujejo v raziskavi. To pomeni pošteno ravnanje z njimi, varovanje njihovega dostojanstva, spoštovanje njihovih pravic in samostojnosti, obravnavanje brez predsodkov glede starosti, spola, etnične pripadnosti, državljanstva, kulturne identitete, partnerskega statusa, veroizpovedi, politične usmerjenosti ali kakršne koli druge razlike ter da morajo raziskovalci dosledno upoštevati načeli pravičnosti in dobrobiti udeležencev (BERA 2011; Orb idr. 2001).

Etično ravnanje v raziskavah ne zajema samo poznavanja etičnih načel, temveč kognitivni, afektivni in socialni proces ponotranjenja etičnih standardov in njihove uporabe v praksi (Barazangi 2006).

Etične komisije za znanstveno raziskovanje

V današnji družbi, katere značilnost so nenehne in hitre spremembe, se pojavlja resno tveganje, da raziskovalna etika ne bo niti razumljena niti upoštevana kot temelj raziskovalnega procesa. Ni dvoma, da etika odgovarja na zelo pomembna vprašanja raziskovalnega procesa. Etične komisije so bile ustanovljene deloma tudi kot odgovor na neetično vedenje raziskovalcev med drugo svetovno vojno, ki je pretreslo svet in pokazalo nujnost opredelitve natančnih etičnih standardov. Če komisije za etiko vnaprej izhajajo iz domneve, da so raziskave etično problematične, pa izgubijo priložnost, da skupaj z raziskovalci iščejo in najdejo načine za temeljito preučitev etične razsežnosti raziskav. To hkrati zmanjšuje motivacijo raziskovalcev, da se sami ukvarjajo z etičnimi problemi, kar na koncu privede do stanja, ko etika postane odveč. Etične komisije naj bi delovale tako, da ščitijo interese raziskovalcev, institucij in družbe na splošno. Neupoštevanje etičnih standardov na področju raziskovanja ogroža verodostojnost institucije in raziskovalca ter posledično same etične komisije. Zaradi tega morajo biti komisije za etiko dovolj verodostojne, da jih v primeru negativne ocene raziskovalnega projekta ali posamičnega ravnanja raziskovalcev ne doleti očitek ogrožanja akademske neodvisnosti. Ko komisija za etiko prejme zahtevo za pregled raziskovalnega projekta, lahko tega potrdi brez sprememb, z manjšimi ali večjimi spremembami, lahko se pogaja z raziskovalcem o posegih, ki bi vendarle omogočili izvedbo raziskave, in kot zadnje – lahko potrditev zavrne. Najprimerneje bi bilo povabiti raziskovalce, naj se udeležijo vseh sej komisije za etiko, čeprav je to precej nepraktično. Vsekakor je v primeru večjih sprememb ali zavrnitev nujen in koristen dialog med komisijo in raziskovalci (Campbell in Groundwater-Smith 2007).

V ZDA obstaja Nacionalni svetovadni odbor za raziskovalno etiko, ki predpisuje smernice in etična načela za raziskovalno delo. Odgovornost znanstvene skupnosti je, da ta načela upošteva. Pomembna pobuda tega odbora je priporočilo za ustanovitev regionalnih odborov, ki bodo preučevali etične vidike raziskav v svoji regiji. Nekateri vidiki, ki naj jih ocenjujejo, so: ugotoviti, ali znanstvena študija odstopa od načela soglasja za udeležbo na podlagi veljavnih informacij,³ ali je bilo v primeru udeležbe mladoletnikov pridobljeno soglasje staršev in skrbnikov, ali lahko raziskava povzroči duševne težave, kot so travma, depresija in nespečnost, ali raziskava za udeležence pomeni kakršno koli tveganje in drugo. Podobno organizacijo zagotavljanja upoštevanja etičnih standardov priporočajo tudi znotraj univerz. Zlasti je to pomembno pri raziskavah, v katerih sodelujejo študentje. Največji del odgovornosti za spoznavanje in upoštevanje etičnih standardov pri uvajanju študentov v raziskovalno delo sloni na univerzitetnih mentorjih (Nacionalni svetovadni odbor za raziskovalno etiko 2009).

Etične razsežnosti akcijskega raziskovanja

Akcijske raziskave so raziskovalna oblika, v kateri se prepletajo akcijski in raziskovalni cilji. So posebna vrsta uporabnih raziskav, primernih tudi za raziskovanje problemov, ki se pojavljajo v širši družbeni skupnosti. Akcijske raziskave na področju vzgoje in izobraževanja najpogosteje sprožajo potrebe in problemi učiteljev reflektivnih praktikov, manj pa jih sprožajo institucije zunaj šolskega okolja. Glavna značilnost akcijskega raziskovanja je njegova osredotočenost na reševanje problemov, s katerimi se učitelji srečujejo pri svojem delu in jih želijo preseči. Akcijske raziskave sproža prepoznava problemov, napetosti in izzivov, ki zahtevajo inovativne posege v prakso. To odpira posebna vprašanja o temeljnih etičnih standardih in načelih (Maksimović 2010; Maksimović in Bandur 2013). Akcijsko raziskovanje temelji na petih osnovnih prvinah: na dogovoru med raziskovalci in naročniki; na teoretski opredelitvi izhodiščne ideje; na organizaciji poteka raziskovalnega procesa po izmenjajočih se akcijskih korakih; na izboljševanju prakse in uvajanju sprememb s pomočjo akcije ter na reflektivnem učenju (Davison idr. 2004).

Priljubljenost in razširjenost akcijskih raziskav je mogoče razložiti z dvema temeljnima dejstvom:

- da neposredno prispevajo k izboljševanju izobraževalnega procesa,
- da so učitelji enakovredni udeleženci v procesu raziskovanja in izboljševanja prakse.

Značilnosti akcijskega raziskovanja povzročajo tudi posebne etične dileme in težave, ki jih morajo praktiki premagati v družbenem okolju, v katerem izvajajo raziskavo. V drugih oblikah raziskovanja je načrt raziskovanja ali metodološki model

³ S tem je mišljeno soglasje udeležencev, ki so ga dali po tem, ko so od raziskovalcev dobili prave in veljavne informacije o poteku raziskovalnega dela (angleško: informed consent). To od raziskovalcev zahteva, da informacije prikažejo tako, da jih bodo udeleženci tudi pravilno razumeli. To je po eni strani etični standard, a hkrati v dobro raziskave ali raziskovalcev.

določen pred začetkom izvajanja praktičnega dela raziskave in je lahko dostopen in razviden vsem udeležencem raziskave. Etični standardi so večidel opredeljeni že v metodološkem modelu raziskave ter se med samo raziskavo le upoštevajo in spoštujejo. V akcijskih raziskavah, ki potekajo ciklično po akcijskih korakih, je metodološki načrt cele raziskave le splošen, operativni načrti pa nastajajo za vsak akcijski korak sproti, vsakokrat na koncu prejšnjega akcijskega koraka. Zato morajo biti raziskovalci posebej usposobljeni ter pripravljene reševati etične in moralne dileme, ki se pojavljajo nenačrtovano med potekom od začetka do konca raziskovanja.

Akcijska raziskava za izboljšanje izobraževalne prakse temelji na določenih merilih, kot so reševanje kompleksnih problemov v praksi, sodelovanje vseh udeležencev raziskovanja, prispevek rezultatov raziskav k teoriji in praksi, jasna projekcija procesov refleksije, kritični in samokritični pristop udeležencev, izvirnost in avtentičnost v akciji ter etičnost raziskave, ki zaznamuje vse faze raziskovalnega procesa. Med akcijskimi in drugimi vrstami raziskav obstajajo razlike pri etičnih načelih in standardih (Zuber-Skerrit in Fletcher 2007). Akcijske raziskave, ki jih označuje participativni akcijski okvir, lahko sprožijo zapletene etične izzive (Khanloua in Peter 2005). V nadaljevanju obravnavamo nekatere dileme, povezane z etičnimi vidiki akcijskega raziskovanja.

Za začetek akcijskega raziskovalnega projekta so značilne številne etične dileme in vprašanja, kot so: kako in zakaj naj bi bili nekateri posamezniki vključeni v akcijsko raziskavo, kdo in kako bo sprejemal odločitve o izvedbi akcijskih korakov, kako bodo sprejete razlage in interpretacije, ki se nakazujejo v raziskavi, kateri argumenti jih podpirajo, kako objaviti rezultate glede na osebe, ki so zajete v vzorcu, in podobno (Eikeland 2006).

Treba je poudariti, da je pomemben vidik etičnosti v akcijskih raziskavah preglednost ciljev raziskave in razvidnost koristi raziskave za delovanje institucije, v kateri se izvaja, ter tudi koristi za širšo družbeno skupnost (Campbell in Groundwater-Smith 2007; Groundwater-Smith in Mockler 2007).

Pomembno etično vprašanje v akcijskih raziskavah je subjektivnost raziskovalcev. Natančneje, v akcijskih raziskavah se pojavlja etična dilema v razmerju med subjektivnim in objektivnim videnjem in doživljanjem situacij, saj raziskovalci poznajo osebe v vzorcu, so z njimi stalno v istem okolju ter lahko subjektivno vplivajo na potek ali celo rezultat raziskave. V drugih vrstah raziskav večinoma udeleženci (v vzorcu) ostanejo popolnoma anonimni. Zato imajo akcijski raziskovalci posebne etične dileme in težave pri pridobivanju veljavnih znanstvenih rezultatov in pri izboljševanju vzgojne prakse (Adamović-Topolčić 1990; Etika za vedenjsko vedenje 2003; Zeni 1998).

Akcijske raziskave, usmerjene predvsem v inovacije in izboljšanje vzgojne prakse, morajo hkrati težiti k veljavnim in zanesljivim znanstvenim rezultatom. Posledice neupoštevanja etičnih standardov, ki zadevajo npr. objavljanje rezultatov akcijske raziskave, so lahko dolgoročne, kadar se v vzgojno prakso vnašajo nebitvene inovacije in sprejemajo ugotovitve, ki niso veljaven odsev značilnosti izobraževalne prakse.

Etično načelo privolitve za sodelovanje v raziskavi

Udeležba v raziskavi mora biti prostovoljna, udeleženci morajo biti neodvisni in svobodni, kar pomeni, da se lahko na kateri koli stopnji umaknejo iz raziskave in izrazijo strinjanje ali nestrinjanje z razlago rezultatov raziskave. Natančneje, udeleženci morajo imeti možnost zahtevati ponovno preučitev informacij, ki so jih navedli v anketi, če sodijo, da so predstavljeni neprimerno in v negativni luči (Bagnas in Villacañas de Castro 2015). V vseh raziskavah standardni etični postopek vključuje podpis soglasja za prostovoljno sodelovanje (Cook 2010). Soglasje na podlagi veljavnih informacij vsebuje tri glavne prvine: informiranost, razumevanje in prostovoljnost. Pri informiranju je treba zagotoviti, da je udeležencem na voljo podroben opis narave raziskave in postopkov, ki jih raziskava vključuje, pa tudi ciljev, možnih tveganj in koristi (Research and Enterprise Development Center 2014). S tem takšna privolitev izpolnjuje pogoj, ki zahteva, da udeleženci v izvedbi raziskave sodelujejo brez kakršne koli prisile ter da se jim zagotovijo ustrezne informacije in razumevanje informacij, ki jih je pridobil raziskovalec (BERA 2011). Vendar je standardno pisno soglasje, ki ga udeleženci preberejo in podpišejo, le en vidik zadeve. Vsi udeleženci morajo poznati vse vidike raziskovalnega procesa, ki morajo biti v celoti pojasnjeni v udeležencem razumljivem jeziku (Marshall in Batten 2003).

Oblikovanje akcijskih raziskovalnih projektov prinaša zapletena etična vprašanja, ki jih tradicionalno empirično pedagoško raziskovanje ne vsebuje. Tradicionalno raziskovanje Stringer (2008, str. 3) opredeljuje kot raziskave, ki se izvajajo za odkrivanje in razlago dejstev, za pregled sprejetih teorij ali zakonov v luči novih odkritij. Te študije odgovarjajo na vprašanja, kot so, kaj, kdaj, kje, kako dolgo in pogosto (Camp 2015). Takšna zožena perspektiva pogledov na tradicionalno raziskovanje ni ustrezna ter ne omogoča poglobljene analize in primerjave obeh vrst raziskovanja, še zlasti ne analize etičnih vprašanj. Zato bomo kot izhodišče izbrali in se oprli na ideje Sagadina o tradicionalnem empirično-analitičnem raziskovanju, ki poleg vsega preostalega na prvo mesto postavljajo nujno po vzročni razlagi vzgojnih pojavov in procesov (Sagadin 1989). Večina razlik v etičnih vprašanjih izvira iz dejstva, da je akcijsko raziskovanje usmerjeno v spreminjanje prakse med samim raziskovanjem. Tradicionalno empirično-analitično raziskovanje ima podobne cilje, vendar je vpliv na prakso premaknjen na čas po opravljeni raziskavi. Zato se lahko ustvari videz, kakor da je tradicionalno empirično raziskovanje usmerjeno zgolj v čisto znanstveno resnico, medtem ko je akcijsko raziskovanje namenjeno »spreminjanju razmer«, tj. praktični uporabi znanja. Po drugi strani se pojavljajo tudi ideje, da so pravzaprav vse empirične družboslovne raziskave po svoji naravi akcijske. Takšen pogled temelji na dejstvu, da vsaka empirična raziskava na področju družboslovja pomeni nekakšen družbeni odnos in ta vedno pusti tudi nekaj učinkov (Lazović Jović 2015). Takšni pogledi spregledajo subtilno razliko med tema vrstama raziskovanja. Pri akcijskih raziskavah je omenjeni družbeni odnos predmet raziskovanja, pri tradicionalnem empiričnem raziskovanju pa okoliščina raziskovanja (Sagadin 1989).

Etična načela v zvezi z vedenjem raziskovalca – spoštovanje oseb, dobrobit udeležencev in pravičnost – veljajo za vse raziskovalce v vzgoji in izobraževanju. Upoštevanje etičnega načela prostovoljne udeležbe dela težave raziskovalcem, ki

nastopajo v dvojni vlogi: raziskovalec je hkrati tudi učitelj, kolega in član šolskega kolektiva. Dijaki ali učenci (mladoletne osebe) se morajo odločiti, ali bodo sodelovali v raziskavah, ki jih v šoli izvajajo njihovi učitelji ali vzgojitelji. Poleg tega, da do polnoletnosti njihovo soglasje formalno ne zadostuje, obstaja še druga težava: večinoma niso niti dovolj zreli ali neodvisni, da bi zavrnilo sodelovanje v raziskavah, ki jih izvajajo učitelji, od katerih so odvisne njihove ocene. Varovalni mehanizem, da je za sodelovanje mladoletnikov v raziskavah potrebno tudi soglasje staršev, ni vedno zadosten. Da bi prostovoljno dali soglasje, je nujno, da učenci ali dijaki ne čutijo implicitnih pritiskov, da bi sodelovali v raziskavi. Njihova odločitev, da ne sodelujejo, mora biti brez izjem upoštevana in ne sme povzročiti nobenih (namernih ali nenamernih) posledic zanje. Ker so v akcijski raziskavi aktivni vsi udeleženci, meja med raziskovalci in raziskovanci ni povsem ostra. Za reševanje te dileme pri akcijskih raziskavah je nujno, da dajo vsi udeleženci že na začetku soglasje na podlagi veljavnih in popolnih informacij o raziskavi. To soglasje je podlaga za poznejše dogovore med potekom raziskave. Narava akcijskega raziskovanja zahteva določanje operativnega načrta pred vsakim novim akcijskim korakom. Tako se mora v okviru akcijskih raziskav ves čas projekta ohranjati prostovoljnost soglasja z odprtim komuniciranjem in pogajanjem vseh zainteresiranih strani (Nolen in Vander Putten 2007; Smith 2008). Samo za primerjavo omenimo pomembno primerjavo s tradicionalnim empirično-analitičnim raziskovanjem, kjer je operativni metodološki model raziskave sestavljen pred izvedbo. To pomeni, da se problem obnavljanja soglasja najpogosteje sploh ne pojavlja, saj večinoma zadostuje prvo soglasje, ki se že nanaša na vse načrtovane dejavnosti v raziskavi.

Etično načelo varstva zaupnosti podatkov

Načelo varstva zaupnosti pomeni, da morajo raziskovalci spoštovati in varovati zaupne podatke udeležencev in njihovo identiteto (HREC 2014). V akcijskih raziskavah se etična vprašanja anonimnosti in zaupnosti pogosto obravnavajo kot sinonimi. Vendar je zaupnost podatkov več kot samo anonimnost. Na primer nekateri udeleženci bodo pripravljene spregovoriti in posredovati posamezne informacije, koristne za raziskovalca, in bodo odprti tudi za zaupne pogovore. Vendar to ne pomeni nujno, da bodo želeli, da jih podrobneje opišemo v rezultatih, tudi če pri tem ostanejo anonimni. Razlog je pogosto strah, da bosta specifičnost podatkov in kontekst, v katerem se raziskava izvaja, zadoščala za prepoznavo posameznika in ugotovitev njegove identitete (Banegas in Villacañas de Castro 2015). Pogosto pa sta vendarle zadostna anonimnost in zaščita podatkov zagotovljeni s psevdonimi udeležencev raziskav (Halai 2006).

Kršitev zaupnosti podatkov po navadi razumemo kot neuspešnost pri varovanju podatkov, ki lahko razkrijejo identiteto udeležencev. To se lahko zgodi na različnih stopnjah raziskovalnega procesa, vključno z zbiranjem, obdelavo, shranjevanjem in razširjanjem podatkov. Celó ob skrbni uporabi psevdonimov je včasih možno podatke povezati z udeležencem, na katerega se nanašajo. Prav tako lahko negativne izkušnje v odnosu med udeleženci in raziskovalcem vzbujajo poznejši dvom

o veljavnosti zbranih podatkov in pridobljenih rezultatov. V akcijskih raziskavah v šolskem sistemu imajo lahko kršitve zaupnosti podatkov dolgoročne posledice, saj se raziskovalci/učitelji nikoli ne umaknejo iz preučevane situacije in so na istem mestu pred akcijsko raziskavo in po njej (Nolen in Vander Putten 2007).

Raziskovanci pogosto ne bodo želeli, da osebni podatki in stališča, ki so jih izrazili, pridejo v javnost. To pomeni, da je treba zbrane podatke hraniti na način, ki zagotavlja, da nihče razen prizadetega posameznika ne more prepoznati identitete. V idealnem primeru bi morali imeti raziskovalci določene mehanizme kodiranja podatkov, ki bi zagotovili popolno anonimnost vseh udeležencev – tudi pred samimi raziskovalci (Behi in Nolan 1995). To pomeni, da moramo v akcijskih raziskavah skrbno načrtovati postopke, ki zagotavljajo anonimnost. Identiteto posameznika je mogoče prepoznati iz dveh virov:

- neposrednih identifikatorjev, kot so ime, naslov, telefonska številka ali fotografija,
- posrednih identifikatorjev, kot so podatki o zaposlitvi, poklicu, plači, starosti itd.

Spoštovanje etičnih in moralnih pravic je bistven sestavni del spoštovanja drugih. Kot posebno pomembne v raziskovalnih dejavnostih omenimo pravico do zasebnosti, do samoodločbe in do osebne svobode. Spoštovanje samostojnosti in dostojanstva, znanja, izkušenj, strokovnega znanja udeležencev in vseh individualnih razlik omogoča, da se v raziskovalnem procesu izognemo kakršni koli diskriminaciji (The British Psychological Society 2014).

Obstajajo področja, na katerih so etične posledice še posebej pomembne (IIED 2017):

- raziskave, ki vključujejo otroke, ranljive odrasle, diskriminirane skupine,
- območja, ki jim grozi okoljska škoda in s tem povezana čustvena škoda, ter
- politično, socialno ali kulturno občutljiva območja.

Etično načelo o odnosu moči v raziskavah

Etika se osredotoča na vprašanja, kaj je prav, kaj narobe in katere lastnosti karakterja morajo ljudje razviti, da lahko prispevajo k blaginji skupnosti. V okviru raziskav je etično načelo splošni standard ali norma, ki spodbuja tisto, kar se šteje za vredno ali dragoceno za celoten ekosistem (Banks in Manners 2012).

Značilnosti akcijskih raziskav so aktivna udeležba, sodelovanje in razvoj vseh udeležencev v raziskavi, še zlasti raziskovancev. Vendar lahko kontekst, v katerem se to raziskovanje izvaja, vodi do etičnih pomislekov, ko gre za razmerje moči raziskovalcev in praktikov. Moč je povezana z vnaprej določenimi vlogami, položaji in odnosi. Pri akcijskih raziskavah lahko pride do neenakomerne porazdelitve moči v situacijah, ko so na eni strani učitelji kot »notranji sodelavci« in člani raziskovanega kolektiva, na drugi strani pa »zunanji sodelavci«, pogosto univerzitetni raziskovalci. Razmerje moči je tesno povezano tudi z etičnimi vprašanji avtorstva in lastništva rezultatov akcijskih raziskav. Lahko se zgodi, da udeleženci raziskave želijo, da se v poročilih o raziskavi navedejo njihova imena skupaj s podatki, ki so

jih dali, če sodijo, da so se predstavili v pozitivni luči. Prav tako lahko udeleženci zahtevajo, da so zaradi velikega prispevka k izvedbi navedeni kot soavtorji akcijskega raziskovalnega projekta (Banegas in Villacañas de Castro 2015). Na eni strani se lahko univerzitetni raziskovalci počutijo močnejši v metodološkem delu, po drugi pa se lahko učitelji počutijo močnejši, ker imajo ključne podatke iz prakse in moč, da te delijo z drugimi udeleženci (Halai 2006). Pomembno je omeniti, da se vloga zunanjih raziskovalcev pri akcijskih raziskavah pomika od vloge strokovnjaka do vloge pomočnika. S tem se vloga raziskovalca preoblikuje v samih temeljih. Raziskovalec je oseba, ki omogoča demokratično soglasje in razvoj kritične zavesti med udeleženci. Pri akcijskem raziskovanju vloga učitelja ni vloga strokovnjaka, ki ima vse znanje, temveč sta znanje in akcija skupna vsem udeležencem (Petrović 2008). Pri obravnavi odnosa med učitelji in raziskovalci je tako treba opozoriti na položaj kritičnega prijatelja v akcijski raziskavi. Kritični prijatelj je oseba, ki sodeluje z učitelji, svetuje med raziskovanjem in je zainteresirana za njihovo strokovno rast. Učiteljev ne ocenjuje, temveč ustvarja odnos zaupanja, učiteljem svetuje, pomaga, kadar naletijo na težave, ponuja podporo, daje konstruktivne predloge (Maksimović 2011) in poskuša učiteljem pomagati pri razvoju njihove poklicne avtoritete (Kember 1997).

Vsi člani raziskovalne skupine imajo v raziskovalnem procesu enake pravice in odgovornosti, ne glede na svojo vlogo in položaj v raziskavi. Etično načelo razmerja moči zahteva, da se ne učitelji (praktiki) in ne raziskovalci v nobeni fazi raziskave ne počutijo manjvredne ali manj pomembne pri doseganju ciljev – pridobivanju novih spoznanj in izboljševanju vzgojne prakse.

Etično načelo razmerja med tveganjem in koristmi v raziskavah

Tveganje lahko opredelimo kot možnost telesnih ali psihičnih poškodb in pojava stresnih situacij za udeležence raziskav. Ocena tveganja na začetku raziskav je zelo zapletena dejavnost in od raziskovalcev zahteva, da temeljito opredelijo in razvijejo protokole, ki morajo zajeti vse možne spremembe v raziskavah, ki lahko vodijo do tveganja (The British Psychological Society 2014).

Zato mora vsak raziskovalni projekt vključevati analizo tveganja, določiti je treba strategijo upravljanja tveganja in oceniti morebitno škodo, povzročeno v raziskovalnem projektu. Upravičeno se pričakuje, da bodo raziskovalci poskrbeli za kar največjo dobrobit udeležencev in njihovo zaščito (HREC 2014). Izbrani udeleženci raziskave se verjetno ne bodo strinjali z udeležbo, če bodo ocenili, da bodo tveganje in morebitni škodljivi učinki prevladali nad koristjo. V nekaterih raziskavah koristi za udeležence niso neposredno in enostavno vidne, lahko pa so dolgoročne in v korist skupnosti, ne posameznikom. Takšne koristi raziskav je udeležencem treba razložiti in približati, da bi privolili v sodelovanje iz altruističnih razlogov, in ne zgolj iz osebnih. Želja prispevati k razvoju družbe in koristiti skupnosti temelji na utilitarni teoriji etičnega sprejemanja. Etika posledic je etični pristop k odločanju, ki pravi, da je nekaj etično, če so posledice pozitivne za posameznike in celotno družbo. Raziskovalci morajo upoštevati etična načela dobrobiti, pomoči in podpiranja ko-

risti posameznika. V nasprotju z etičnimi standardi je, če izvajanje raziskovalnega projekta prinaša škodo posameznikom in družbi (Behi in Nolan 1995).

Upoštevanje etičnega načela spoštovanja udeležencev zahteva, da udeležence sprejemamo kot avtonomne posameznike, da spoštujemo njihov izbor in odločitve, da jih zaščitimo pred tveganji in škodljivimi posledicami raziskovanja. Dobrobit in dobrohotnost sta implicitni značilnosti odnosa raziskovalca do raziskovancev ter presegata zgolj običajno spoštovanje drugih. Zato je treba temeljito pregledati vsa možna tveganja in škode, ki jih lahko povzroči izvajanje raziskave. Pravičnost v raziskovalnem procesu zahteva, da so vsi udeleženci v raziskavi obravnavani enako. Tradicionalno je etika osredotočena predvsem na pravice in dolžnosti posameznika in velikokrat vidi posameznika ločeno od širšega družbenega okolja (Gostin 1991). Raziskovalna etika temelji na štirih stebrih: udeležba v raziskavi mora biti prostovoljna, anketiranci morajo imeti možnost, da se umaknejo v kateri koli fazi raziskave, soglasje za udeležbo mora temeljiti na pravih in veljavnih informacijah, tveganje mora biti čim manjše in ne smejo se razkrivati zaupni podatki, npr. takšni, ki bi lahko razkrili identiteto udeležencev (MacColl idr. 2005).

Sklep

V sodobni družbi, kjer se vsa znanstvena spoznanja nenehno in vse bolj natančno znova preverjajo, smo priča številnim raziskavam na vseh področjih znanosti. Metodološke razlike med raziskavami se nanašajo na izbiro raziskovalnih metod in načinov izbire vzorcev, na uporabljene tehnike in postopke zbiranja podatkov ter tudi obdelavo podatkov. Te razlike so neizogibne in so lahko tudi zelo velike. To pomeni, da se v raziskavah pojavljajo tudi različni etični izzivi, vprašanja in dileme.

Akcijske raziskave so posebna vrsta raziskav, v katerih se pridobljena nova spoznanja sproti vnašajo v (vzgojno) prakso s ciljem njenega izboljšanja. Posebne značilnosti akcijskega raziskovanja so prožna zasnova raziskovanja, povezovanje teorije in prakse – razmisleka in akcije ter demokratični odnosi med vsemi udeleženci raziskovanja. Že sama zasnova akcijskega raziskovanja olajšuje upoštevanje nekaterih etičnih standardov. Razlog za to je naslednji: vsi udeleženci akcijske raziskave so enakopravni in polnopravni člani raziskovalnega procesa, zato med udeleženci obstajajo odnosi demokracije, altruizma, strpnosti in empatije. Vendar to ne pomeni, da zasnova akcijskega raziskovanja zagotavlja ustrezno upoštevanje etičnih standardov, ali celo, da raziskovalcem akcijskih raziskav ni treba upoštevati etičnih načel in smernic, ki so splošno sprejete in veljajo za vso raziskovalno sfero. Lahko celo rečemo, da spiralni in ciklični postopek akcijskega raziskovanja postavlja izvajalce akcijskih raziskav še pred večje izzive in zahteva temeljito pripravo, da spreminjanje raziskovalne situacije med potekom raziskovalnega procesa ne bi vodilo v zanemarjanje ali celo kršitev etičnih standardov. Zaradi tega mora vsako teoretično in empirično obravnavanje etičnih načel v akcijskih raziskavah približati raziskovalcem etične izzive, ki so značilni za to vrsto raziskav, ter tako graditi temelje moralnega in etičnega kodeksa za raziskovalno prakso.

Literatura in viri

- Adamović Topolčić, M. (1990). Etički aspekti terenskih istraživanja. *Revija za sociologiju*, 21, št. 2, str. 403–414.
- Artal, R. in Rubinfeld, S. (2017). Ethical issues in research. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 43, št. 1, str. 107–114.
- Banegas, D. L. in Villacañas de Castro, L. S. (2015). A look at ethical issues in action research in education. *Argentinian Journal of Applied Linguistics*, 3, št. 1, str. 58–67.
- Banks, S. in Manners, P. (2012). *Community-based participatory research: A guide to ethical principles and practice*. Dostopno na: http://www.publicengagement.ac.uk/sites/default/files/publication/cbpr_ethics_guide_web_november_2012.pdf (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Barazangi, N. H. (2006). An ethical theory of action research pedagogy. *Action Research*, 4, št. 1, str. 97–116.
- Behavioural Research Ethics Board* (2013). Dostopno na: <https://ethics.research.ubc.ca/behavioural-research-ethics> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Behi, R. in Nolan, M. (1995). Ethical issues in research. *British Journal of Nursing*, 4, št. 12, str. 712–716.
- BERA (2011). *Ethical guidelines for educational research*. Dostopno na: <http://www.bbk.ac.uk/sshp/research/sshp-ethics-committee-and-procedures/BERA-Ethical-Guidelines-2011.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Blake, M. K. (2007). Formality and friendship: Research ethics review and participatory action research. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 6, št. 3, str. 411–421.
- Bognar, B. (2006). Akcijska istraživanja u školi. *Odgojne znanosti*, 8, št. 1, str. 209–228.
- Brydon Miller, M., Greenwood, D. in Eikeland, O. (2006). Strategies for addressing ethical issues in action research. *Action Research*, 4, št. 1, str. 129–131.
- Camp, K. (2015). *Traditional Research Versus Action Research*. Dostopno na: https://prezi.com/hfpdkyougr_u/traditional-research-verses-action-research/ (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Campbell, A. in Groundwater-Smith, S. (2007). *An ethical approach to practitioner research: Dealing with issues and dilemmas in action research*. London in New York: Routledge.
- Cook, J. (2010). Collaborative action research: the ethical challenges. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 4, posebna izdaja, str. 141–150.
- Davison, R. M., Martinsons, M. G. in Kock, N. (2004). Principles of canonical action research. *Info Systems J.*, 14, št. 1, str. 65–86.
- Eikeland, O. (2006). Condensing ethics and action research: Extended review article. *Action Research*, 4, št. 1, str. 37–47.
- Emanuel, E. J., Wendler, D. in Grady, C. (2000). What makes clinical research ethical? *Journal of the American Medical Association*, 283, št. 20, str. 2701–2711.
- Gelling, L. in Munn-Giddings, C. (2011). Ethical review of action research: The challenges for researchers and research ethics committees. *Research Ethics*, 7, št. 3, str. 100–106.
- Gostin, L. (1991). Ethical principles for the conduct of human subject research: population-based research and ethics. *Law, Medicine and Health Care*, 19, št. 3–4, str. 191–201.
- Groundwater Smith, S. in Mockler, N. (2007). Ethics in practitioner research: An issue of quality. *Research Papers in Education*, 22, št. 2, str. 199–211.

- Guillemin, M. in Gillam, L. (2004). Ethics, Reflexivity, and “Ethically Important Moments” in Research. *Qualitative Inquiry*, 10, št. 2, str. 261–280.
- Halai, A. (2006). Ethics in qualitative research: Issues and challenges. *EdQual A Research Programme Consortium on Implementing Education Quality in Low Income Countries-EdQual working paper*, 4, str. 1–12. Dostopno na: <http://www.vodppl.upm.edu.my/uploads/docs/ethics.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Hammersley, M. in Traianou, A. (2012). *Ethics and educational research*. London: British Educational Research Association.
- Human Research Ethics Committee-HREC. (2014). *Ethics Principles for Research Involving Human Participants*. Dostopno na: <https://www.open.ac.uk/research/sites/www.open.ac.uk/research/files/files/ecms/research-pr/web-content/Ethics-Principles-for-Research-involving-Human-Participants.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- IIED Research ethics policy (2017). *Integrity and Ethics in Research, Partnership and Policy Engagement*. Dostopno na: <https://www.iied.org/sites/default/files/IIED%20Research%20Ethics%20Policy%20%28March%202017%29.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Jelsma, J. M. in Clow, S. E. (2005). Ethical issues relating to qualitative research. *SA Journal of Physiotherapy*, 61, št. 1, str. 3–6.
- Kember, D., Ha, T. S., Lam, B. H., Lee, A., Ng, S., Yan, L. in Yum, J. C. (1997). The diverse role of the critical friend in supporting educational action research projects. *Educational Action Research*, 5, št. 3, str. 463–481.
- Kemp, P. in Dahl Rendtorff, J. (2008). The Barcelona Declaration. Towards an Integrated Approach to Basic Ethical Principles. *Synthesis Philosophica*, 23, št. 2, str. 239–251.
- Khanloua, N. in Peter, E. (2005). Participatory action research: considerations for ethical review. *Social Science & Medicine*, 60, št. 10, str. 2333–2340.
- Kirk, S. (2007). Methodological and ethical issues in conducting qualitative research with children and young people: A literature review. *International Journal of Nursing Studies*, 44, št. 7, str. 1250–1260.
- Kranželić, V., Kovčič, V. in Ferić, M. (2016). Etička pitanja u istraživanjima s obitelji: primjer smjernica. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 24, št. 1, str. 179–210.
- Lazović Jović, E. (2015). Akciona istraživanja u oblasti socijalnog rada. *Megatrend Review*, 12, št. 1, str. 169–186.
- MacColl, I., Cooper, R., Rittenbruch, M. in Viller, S. (2005). Watching ourselves watching: Ethical issues in ethnographic action research. V: *Proceedings of the 17th Australia conference on Computer-Human Interaction: Citizens Online: Considerations for Today and the Future*. Australia: Canberra, str. 1–4. Dostopno na: <https://eprints.qut.edu.au/90140/1/p28-maccoll.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Maksimović, J. (2010). Elementi i postulati akcionih istraživanja u pedagogiji. *Radovi Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu*, 12, št. 2, str. 189–198.
- Maksimović, J. (2011). Akciona istraživanja u službi politike vaspitnoobrazovnog fenomena. V: *Zbornik radova Nauka i politika*. Pale: Filozofski fakultet, str. 525–533.
- Maksimović, J. in Bandur, V. (2013). Savremena akciona istraživanja i metodološko obrazovanje nastavnika refleksivnog praktičara. *Teme-časopis za društvene nauke*, 37, št. 2, str. 595–610.
- Marshall, A. in Batten, S. (2003). Ethical issues in cross-cultural research. *Connections*, 3, št. 1, str. 139–151.

- National Advisory Board on Research Ethics. (2009). *Ethical principles of research in the humanities and social and behavioural sciences and proposals for ethical review*. Dostopno na: <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/ethicalprinciples.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- NESH – The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities. (2016). *Guidelines for research ethics in the social sciences, humanities, law and theology*. Dostopno na: https://www.etikkom.no/globalassets/documents/english-publications/60127_fek_guidelines_nesh_digital_corr.pdf (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Nolen, L. A. in Van der Putten, J. (2007). Action Research in Education: Addressing Gaps in Ethical Principles and Practices. *Educational Researcher*, 36, št. 7, str. 401–407.
- Oakes, J. M. (2002). Risks and wrongs in social science research: an evaluator's guide to the IRB. *Evaluation Review*, 26, št. 5, str. 443–479.
- Orb, A., Eisenhauer, L. in Wynaden, D. (2001). Ethics in qualitative research. *Journal of Nursing Scholarship*, 33, št. 1, str. 93–96.
- Petrović, D. (2008). Akciono istraživanje–neka teorijska i praktična pitanja. V: D. Stojnov (ur.). *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Zepter Bookworld, str. 237–275.
- Reid, C. in Brief, E. (2009). Confronting condescending ethics: How community-based research challenges traditional approaches to consent, confidentiality, and capacity. *Journal of Academic Ethics*, 7, št. 1–2, str. 75.
- Research & Enterprise Development Centre. (2014). *An Introduction to Ethics Issues and Principles in Research Involving Human Participants*. Dostopno na: <https://www.canterbury.ac.uk/research-and-consultancy/documents/introduction-to-ethics.pdf> (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Sagadin, J. (1989). Akcijsko in tradicionalno empirično pedagoško raziskovanje. *Sodobna pedagogika*, 40, št. 5–6, str. 242–257.
- Sagadin, J. (1989). Umestitev akcijskega raziskovanja v celoto empiričnega pedagoškega raziskovanja. *Sodobna pedagogika*, 40, št. 7–8, str. 355–362.
- Schumacher, K. A. (2007). *Action research: Establishing ethics*. College of Education: The Ruth & Ted Braun awards for writing excellence at Saginaw Valley State University. Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/242671217_Action_Research_Establishing_Ethics (pridobljeno 15. 3. 2020).
- Smith, L. (2008). Ethical Principles in Practice: Evidence from Participatory Action Research. *Kairaranga*, št. 9, str. 16–21.
- Steffen, E. (2016). *Ethical considerations in qualitative research*. V: E. Lyons in A. Coyle (ur.). *Analysing qualitative data in psychology*. London: Sage, str. 31–44.
- Stringer, E. T. (2008). *Action research in education*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Stuart, C. A. (1998). Care and Concern: An Ethical Journey in Participatory Action Research. *Canadian Journal of Counselling*, 32, št. 4, str. 298–314.
- The Belmont Report. (1979). Dostopno na: https://www.hhs.gov/ohrp/sites/default/files/the-belmont-report-508c_FINAL.pdf (pridobljeno 15. 3. 2020).
- The British Psychological Society. (2014). *Code of Human Research Ethics*. Dostopno na: https://www.ed.ac.uk/files/atoms/files/atoms/files/bps_code_of_human_research_ethics.pdf (pridobljeno 15. 3. 2020).

- Tomašević, L. in Jeličić, A. (2012). Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti. *Filozofska istraživanja*, 32, št. 2, str. 243–260.
- Zeni, J. (1998). A guide to ethical issues and action research. *Educational Action Research*, 6, št. 1, str. 9–19.
- Zuber Skerritt, O. in Fletcher, M. (2007). The quality of an action research thesis in the social sciences. *Quality Assurance in Education*, 15, št. 4, str. 413–436.

Jelena MAKSIMOVIĆ (University of Niš, Serbia)

Boris KOŽUH (University of Ljubljana, Slovenia)

ETHICAL PRINCIPLES IN ACTION RESEARCH

Abstract: In spite of the many distinctions between the scientific fields, the modern scientific community is united by one important aspect, and it is about respecting ethical principles and principles in all stages of conducting research projects. It is for this reason that the topicality of ethics-related topics in recent decades has been catching the attention of the scientific community. The aim of theoretical research was to consider the issues of ethics in action research. The research answers questions of ethics in planning and conducting action research, examines issues of the relationship of power and power of AI participants, standards of Ethics Committees, and protection of data confidentiality, autonomy and dignity of participants in practitioner research. The cyclical process and the unpredictability of the course of action research are particularly demanding when it comes to respecting ethical principles, since changes that researchers and participants could not have foreseen may occur during the course of the study. Therefore, action researchers are confronted with particularly complex task of building trust and cooperation with all participants, as well as a mutual moral and ethical code of conduct.

Keywords: ethical principles; ethical issues; action research.

E-mail for the correspondence: jelena.maksimovic@filfak.ni.ac.rs